

Emil KLAJN

KAKO SAM PREŽIVEO HOLOKAUST

Emil Klajn je rođen u Šidu 1919. godine u porodici Etel, rođene Furst, i Leopolda Klajna. Starija braća su se zvala Josip – Jožika i Ladislav – Lacika. Brat Jožika je ubijen u Sremskoj Mitrovici, septembra 1942.

Posle rata diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Radio je kao službenik, najduže u JAT-u – od 1950. do 1981, kada je otišao u penziju.

Ima kćerku Vesnu, udatu Beličajević, i sina Ljubomira koji živi sa porodicom u Kanadi. Ima jednog unuka.

Osnovnu i građansku školu završio sam 1933. u Šidu. Zatim sam pohađao trgovačku akademiju u Osijeku, od 1933. do 1937. Odmah po dolasku u Osijek pristupio sam cionističkom omladinskom pokretu Hašomer hacair. To je bila važna prekretnica u mom životu, a i začetak kasnijih događaja, pre svega donošenja odluke da, po završetku velike mature, odem na hahšaru tj. pripremu za odlazak u Erec Jisrael, tadašnju Palestinu. Bio sam na zanatskoj gradskoj hahšari u Novom Sadu, od maja 1938. do marta 1939. i na poljoprivrednoj hahšari u Goleniću, kod Podravske Slatine, od aprila 1939. do marta 1940. godine. Hahšara me je osposobila za mnoge teške fizičke poslove što mi je dobro došlo u kasnijem periodu moga života tj. u zarobljeništvu.

Marta 1940. otišao sam kući u Šid da se pripremim za odlazak (Alija) u Erec i da čekam poziv. Dobio sam poziv da dođem u Beograd

30. marta 1940, odakle smo nas deset hahšarista otputovali brodom za Kladovo, gde smo se pridružili emigrantima iz Austrije (njih je bilo oko hiljadu) koji su tamo prezimili na tri putnička broda („Car Dušan“, „Car Nikola“ i „Kraljica Marija“). Trebalo je da uskoro krenemo dalje put Palestine. Živeli smo u nadi i iščekivanju. Ali, to se nije ostvarilo. I kada je nestala nada da ćemo krenuti, posle četiri i po meseca, mi iz Jugoslavije, vratili smo se kućama.

Ovo o boravku u Kladovu naveo sam jer i u tom periodu bili su dosta teški uslovi života. Osim toga tamo je bila mogućnost da usavršim moje znanje nemačkog jezika jer sam se mnogo družio sa emigrantima iz Austrije. To znanje nemačkog jezika kojeg osnovu sam dobio u kući oca i majke, kasnije će mi mnogo pomoći u nemačkom zarobljeništvu.

Po povratku iz Kladova, krajem oktobra 1940. odlazim na redovno odsluženje vojnog roka. Služio sam u Sarajevu, u Školi za rezervne pešadijske oficire. Na početku sam kao manjinac – Jevrejin morao polagati pismeni ispit iz srpsko-hrvatskog jezika, iako sam imao položenú maturu. Osim mene u četi je bio samo još jedan Jevrejin, Josip Polak-Pepo, iz Pakraca. (U knjizi Jaše Romana: Jevreji Jugoslavije 1941–1945. ima dosta podataka o njemu. Poginuo je 9. marta 1942. u borbi sa italijanskim fašistima i ustašama kod Potravlja. Bio je komesar Svilajnskog partizanskog odreda.)

Vojnički dani brzo su prolazili. Ubrzo je došao i 27. mart. Sećam se da smo mi „đaci“, na taj dan po podne, promarširali paradnim korakom kroz Sarajevo, a stanovništvo koje je stajalo na ulicama pozdravljalo nas je sa „živjeli đaci“...

Zatim dolazi i 6. april i brzi kraj rata.

Zarobljen sam od Nemaca 18. aprila 1941. u Sarajevu. Nekoliko dana boravio sam kao zarobljenik u krugu kasarne „Kralj Aleksandar“. Za vreme tog boravka, sreo sam dva druga havera iz pokreta (Hašomer hacaira) i hahšare: Hajima Rotšilda, iz Zagreba, i Jicaka Klajna – Ervina (Jichak Klein), iz Varaždina. Njihove sudbine su različite. Hajim Rotšild pobegao je iz zarobljeničkog logora u Nemačkoj i otišao u slovačke partizane, gde je poginuo, dok je Jicak Klajn dočekaó oslobodjenje i vratio se u Varaždin. Video sam ga 1972. u Varaždinu. Bio je oženjen i imao dve kćerke. Ubrzo posle našeg viđenja je umro.

Dakle, posle nekoliko dana boravka u logoru u Sarajevu, jedan transport ratnih zarobljenika krenuo je za Nemačku preko Slavenskog Broda, Osijeka, Pećuha i dalje ka odredištu. Prvi prihvatni logor bio je Mosburg kod Minhena. Tu smo registrovani, i dobili smo zarobljenič-

ke brojeve i određen nam je Stalag - zarobljenički logor za vojnike bez činova. Prilikom registracije, kad me je nemački narednik pitao za nacionalnost rekao sam da sam „Jude“ - Jevrejin, na šta je on rekao samo jednu reč „Schade“ (šteta). Možda je mislio na neku moju lošu sudbinu kao Jevrejina.

Posle nekoliko dana boravka u Mosburgu prebačeni smo u Stalag V-B Baden-Baden. Moj zarobljenički broj je bio 64546. Bilo je to baš na dan 1. maja 1941. Sećam se da su na mnogim zgradama bile istaknute zastave. Nacional-socijalisti su slavili 1. maj.

*Klajn na jednom od imanja
na kojima je radio*

i više ako je trebalo. Ja sam dopao u grupu od nas 25. Određeni smo za selo Hoenhazlah, srez Fajngen (Hohenhaslach, Vaingen), od Štutgarta udaljeno oko 40 kilometara.

U našoj grupi bila su tri Srbina, jedan Slovenac, jedan musliman iz Bosne, devetnaest Hrvata i ja, Jevrejin. Seljaci, koji su to zahtevali, dobili su po jednog zarobljenika, u iznimnom slučaju dvojicu. Ja sam dodeljen Kristijanu Štalderu, koji je imao preko 60 godina. Imao je malo poljoprivredno imanje. Ja sam mu odmah rekao da sam student, a po nacionalnosti Jevrejin. Gazda je u kući imao ženu približno njegovih godina i kćerku nešto stariju od 30 godina.

Logor kao i mnogi drugi. U njemu su se nalazile drvene barake sa krevetima na sprat i slamaricama. Ograde od žice s upozorenjima da se ne približavamo žici. Stražarska mesta uobičajena. Osim nas, u logoru su bili i francuski zarobljenici koji su nas lepo i prijateljski dočekali. Imao sam školsko znanje francuskog, pa sam se mogao sa njima sporazumevati.

Posle nedelju dana boravka u ovom Stalagu (Baden-Baden) za vreme apela (bili smo vojnički postrojeni) određivani su zarobljenici na radne komande prema potrebi i zahtevima pojedinih sela. Jednostavno su po redu odvajali 5, 10, 15, 20

Ubrzo su u selu svi saznali da sam Jevrejin. Međutim, moram reći, nisam imao nikakvih neprijatnosti niti problema. Kod g. Štaldera bio sam šest meseci, a posle dva meseca kod seljanke Helene Majer.

Zarobljenici Hrvati, Slovenci i muslimani povučeni su u decembru 1941. u Stalag, pa su zatim pušteni svojim kućama. U radnoj komandi ostali su samo tri Srbina i ja, Jevrejin. Pošto nas je bilo malo za tako veliko selo, prebačeni smo, u februaru 1942, u radnu komandu poljoprivrednog imanja za oglede i obuku Versuchsgut und Lehrgut Rastat. Osim nas Jugoslovena (sedam) zarobljenika tu je bila i jedna veća grupa Poljaka civila. Sa njima smo imali dobre odnose. Od jednoga od njih dobio sam za uspomenu jedan nemačko-poljski rečnik koji i sad imam. Od tada nisam više govorio da sam Jevrejin nego Srbin iz Vojvodine gde je živelo mešano stanovništvo pa je i moje ime i prezime bilo takvo. Uglavnom, svuda su me zvali Emil, po imenu. U Hoenhazlahu nam je za stanovanje određena jedna baraka koja je ranije služila kao priručni magacin seoske kafane. Kreveti su bili na sprat. Seljaci su nam dali slamarice i posteljinu. U toj nastambi smo noćili i provodili nedeljna popodneva. Bio je jedan stražar, vojnik koji nas je jutrom odvodio seljacima, a uveče nas kupio i dovodio na spavanje. Uredno nas je zaključavao i jutrom otključavao. Tu u Raštatu (Rastat) radili smo na poslovima ishrane krava i čišćenja štala, povremeno i u prostorijama gde se pripremao krompir za setvu. Naša zarobljenička hrana je bila podnošljiva.

Tu smo ostali do početka marta 1942, dakle nešto više od mesec dana. Tada je počeo veliki premeštaj zarobljenika iz Stalaga V-B Baden-Baden u Stalag V-C Filingen – Švarcvald (Villingen). U logoru Filingenu smo bili samo nekoliko dana. Tu sam prvi put video zarobljene sovjetske (ruske) vojnike. Oni su bili u odeljenom prostoru u posebnim barakama.

I u Filingenu, prilikom jutarnjeg apela nas zarobljenike su opet odvajali shodno komandi. Mene su odvojili u grupu sa pet Srba iz Dalmatinske Zagore. Oni su se poznavali, a ja sam bio kao stranac. Određeni smo u selo Indlekofen srez Valdshut (Indlekofen Kreis Waldshut). Smestili su nas u jednu prostoriju tamošnje vatrogasnog doma. Stražarsku dužnost obavljao je jedan vatrogasac. Ja sam dodeljen na rad kod mlinara Baumgartnera. Mlin je bio udaljen od sela tri do četiri kilometra tako da sam, kao zarobljenik, i spavao kod mlinara u jednoj posebnoj sobici. Obaveza mlinara bila je da me uveče zaključa, a ujutro otključa. Povremeno bi dolazio stražar da kontroliše da li sam zaključan. Ova porodica bila je antihitlerovski raspoložena, tako da sam ponekad

mogao da slušam i Radio London. Pored gazde i gazdarice bilo je još troje dece: dve kćerke i sin. Svo troje bili su radno sposobni. Kćerke su imale preko dvadeset godina, a sin šesnaest. Ja sam radio uglavnom na poljoprivrednim poslovima. Svi su se prema meni ponašali kao da sam član porodice.

Tu kod Baumgartnerovih (mlin Aispel) bio sam do 1. decembra 1942. godine. Tada su povučeni zarobljenici iz nekoliko obližnjih radnih komandi za rad u kamenolomu kod Leraha (Lörach). Mislim da se zvao Wolfenschlucht. Tu nas se skupilo oko trideset. Posao je bio veoma težak. Poslovođe Nemci minirali su stene a mi zarobljenici morali smo da sa teškim čekićima razbijamo veliko kamenje, da ga onda, usitnjeno, specijalnim vilama utovarujemo u vagončice. Te vagončice gurali smo do velikih teretnih vagona i kamenje smo istovarivali u njih. Hrana je bila slaba. Na tom poslu radilo je nekoliko podoficira, jedan pitomac vojne akademije i ja redov, đak, budući rezervni oficir. Prema Ženevskoj konvenciji mogli smo da radimo na tzv. lakšim poslovima, tj. na seoskim radnim komandama. Nas šestorica, posle petnaest dana rada, odbili smo dalje da radimo. Nadležni vojni komandant poslao nas je pod pratnjom stražara u Stalag Filingen. Predati smo pod istragu nemačkog vojnog istražnog oficira. Naš tadašnji logorski poverenik, Pera Davidović, mnogo se zauzeo za nas, i posle nekoliko saslušanja oslobođeni smo od optužbe za sabotazu. Bilo me je strah da ću biti osuđen jer je u mojim logorskim ličnim podacima bilo zapisano da sam Jevrejin.

Ponovo smo raspoređeni na rad u seoske radne komande. Tako sam ja, posle nekoliko dana, 7. januara 1943. određen da idem u radnu komandu u selo Althajm, srez Uberlingen (Altheim). U pratnji stražara stigao sam u Althajm. Bilo nas je dvanaestoro. Spavaonica za zarobljenike bila je preuređena stolarska radionica. Kreveti na sprat.

Prvo sam dat na rad kod mlinara, gde sam zamenjivao jednog zarobljenika koji se bio razboleo. On je ubrzo ozdravio, pa sam tada određen za rad kod seljaka koji do tada nije imao zarobljenika. Zvao se Jakob Cinsmajer. Imao je važnu partijsku funkciju, bio je ortsbauernfrier (vođa mesnih seljaka). Imao je ženu i troje dece od 10 do 15 godina starosti. Kod njih je radila i jedna devojka, student iz njihove organizacije „Arbajtsdinst“ (Arbeitsdinst). Ta organizacija okupljala je mlade devojke koje su radile u seoskim domaćinstvima. U to vreme (januar, februar 1943) razbuktala se bitka za Staljingrad, pa sam često razgovarao sa njom, ime sam joj zaboravio. Jasno, ona je bila na liniji Trećeg Rajha. Gazda Jakob se nikad nije mešao u naš razgovor.

Došao je februar 1943. vreme prskanja voćaka. Bio je vetrovit dan. Gazda nije dao nikakva sredstva da namažem lice ni pre prskanja ni posle prskanja. Tako mi je lice izgorelo. Sutradan ujutro kada je stražar došao da nas vodi na posao, javio sam da sam bolestan. I tog dana ostao sam u „lageru“, a sutradan me je stražar vodio kod vojnog lekara u susedno selo Salem. Lekar mi je dao mast za lice i poštedu tri dana od rada. Za to vreme seljak mi nije donosio hranu nego su je donosili drugovi, uveče, svak po nešto. Kada je istekao rok od poštede, rekao sam stražaru da mi traže novog seljaka, jer neću da radim kod Zinsmajera koji ne vodi brigu o svom zarobljeniku radniku. Brzo sam dobio jedno pa drugo radno mesto kod seljanke Sulger. Muž joj je poginuo na Istočnom frontu. Kod nje sam radio od marta 1943. do jula 1944.

Jedna od grupa zarobljenika sa kojima je Klajn obavljao mnoge teške poslove

U julu 1944. počela je seoba zarobljenika iz logora Filingen u logor V-C Ofenburg (Offenburg). Sa radne komande Althajm otpremljeni smo u Filingen i Ofenburg. To je bilo vreme kada je otvoren drugi front na zapadu, pa se i naše zarobljeničko raspoloženje popravljalo. U logoru Ofenburg čekali smo, oko dvadesetak dana, za raspored na radne komande. Napomenuo bih da je u ovom logoru bilo dosta francuskih i engleskih (Indijaca) zarobljenika. Određen sam za radnu komandu Hugsvajer (Hugsweir) na istok od Ofenburga. Seljak nije bio zadovoljan mojim radom pa više nije hteo da ima zarobljenike. Vraćen sam u logor Ofenburg. Nakon desetak dana određena mi je nova radna

komanda, da dopunim postojeću u selu Higelhajm (Hugelheim) istočno od Frajburga (Freiburga). Tu sam promenio dva seljaka. Posle dva meseca počeli su da se kopaju rovovi nedaleko od reke Rajne. Na te poslove morali su da idu i zarobljenici. Da ne bih išao da kopam, ja sam se razboleo, naravno fiktivno. Posle pregleda kod vojnog lekara u Frajburgu poslat sam u Ofenburg, kod našeg zarobljeničkog lekara, koji me je uputio u zarobljeničku bolnicu u Raštat (Rastat). Posle detaljnih pregleda proglašen sam zdravim. Zamolio sam tada našeg lekara dr. Medenicu da me zadrži u bolnici kao pomoćnog bolničara, a od nemačkog lekara dobio sam pismenu potvrdu za takvo postavljenje. Tu pismenu potvrdu sačuvao sam u mojoj arhivi. Bio je oktobar mesec. Moja dužnost bila je da dajem lekove bolesnicima zarobljenicima, a izvesnio vreme radio sam na pisanju istorija bolesti za ruske zarobljenike bolesnike.

Pošto su Saveznici napredovali u Francuskoj, naša bolnica se pripremala za evakuaciju, oko 20. decembra 1944. Bolesnici i osoblje bolnice evakuisani su u bolnicu Vajngarten (Weingarten), u teretnim vagonima. U toku putovanja bilo je nekoliko vazdušnih uzbuna. Ipak smo stigli na odredište. Pošto u bolnici u Vajngartenu nije bilo potrebe za mojim radom, otpušten sam kao višak krajem decembra 1944. i upućen u logor Filingen. U logoru sam određivan za razne poslove: istovar uglja u nekim fabrikama, čišćenje snega na željezničkoj pruzi Filingen-Frajburg, a posle bombardovanja železničke stanice u Filingenu, i na zatrpavanju, noću, velikih kratera. To je bilo februara 1945. U martu 1945. išao sam na razne radove, prema zahtevima onih koji su tražili rad zarobljenika.

Slabu hranu u logoru mogli smo da poboljšamo paketima Crvenog krsta. Pakete smo dobijali od 1942. do pred kraj rata kada su transporti otežani zbog bombardovanja vozova i pruga.

Onoga dana (3. aprila 1945) kada sam bio određen od strane Nemaca da idem na scosku radnu komandu u Frikingen (Frickingen), bio sam pozvan kod našeg logorskog poverenika Bošnjaka, koji je imao čin narednika. Kod njega je tada bio i pop Lukić. Tada su mi rekli da oni znaju da sam Jevrejin i da neće ništa preduzeti da ne odem na tu radnu komandu. Tako sam 4. aprila poslat, pod pratnjom stražara, na radnu komandu u Frikingen oko 10 km severno od Iberlingena (Überlingena – Bodensko jezero).

Selo je bilo veliko. Bilo nas je preko 20 zarobljenika. Spavaonica je bila napravljena u podrumu osnovne škole, sa drvenim krevetima na sprat. U to vreme seljaci su napravili na cesti zaštitu protiv ulaska fran-

cuskih tenkova u selo. Međutim, kada su došle, francuske trupe uputile su 25. aprila, ultimatum da se put oslobodi ili će selo bombardovati. Put je oslobođen i mi zarobljenici smo bili slobodni.

Posle konačne kapitulacije Nemačke, 9. maja 1945, veliki broj zarobljenika došao je u Filingen radi priprema za povratak kućama. Mislim da je bila druga polovina maja kada sam i ja došao. Formiran je antifašistički odbor u kojem sam bio i ja. Organizovana su razna predavanja i kurs motoristike. Formiran je i pevački hor koji je išao na priredbe po većim radnim komandama. Posebna borba vodila se za sprečavanje uticaja jednog broja oficira (jugoslovenskih ratnih zarobljenika) koji su vršili propagandu da se zarobljenici ne vraćaju u Jugoslaviju.

Dosta dugo čekali smo da nam Francuzi omoguće povratak kućama, u Jugoslaviju. To je bilo tek krajem avgusta 1945. U Filingenu smo stanovali u nemačkim kasarnama, a hranu smo trebivali i dobijali od francuske vojne komande. Kuvari su bili naši ljudi.

Za našu bezbednost formirana je četa vojnika. Oni su nas pratili na putovanju za Jugoslaviju.

Putovali smo teretnim vagonima, ali znatno komotnije i opuštenije nego kada smo dolazili u Nemačku. Vraćali smo se preko Salzburga, Jesenica, Ljubljane, Zagreba i Osijeka (Josipovac–Kravice). U Josipovcu-Kravicama smo dobili pojedinačne putne objave za dalje putovanje. Za mene je krajnje mesto bilo Šid. Tamo je bila moja rodna kuća i moji roditelji i stariji brat, koji su se vratili iz emigracije u Švajcarskoj. I konačno sam, 4. septembra 1945, u rano jutro stigao u Šid.

U vreme boravka u zarobljeništvu, od posebne važnosti za moje psihičko stanje predstavljala je činjenica da sam mogao da se dopisujem sa mojim najbližima: roditeljima, bratom Lacikom i njegovom ženom, bratom Jožikom i stricem u Osijeku. Brat Laci je sa ženom, taštom i našim roditeljima emigrirao u januaru 1942. u Ljubljanu, odakle su internirani u severnu Italiju u Belađo (Belagio). Posle kapitulacije Italije emigrirali su u Švajcarsku odakle su se vratili kući u Šid. Naš najstariji brat Josip-Jožika ostao je u Šidu. Ubijen je od ustaša početkom septembra 1942, u Sremskoj Mitrovici. Stric Branko je živeo u Osijeku. Kao muž katolkinje Mađarice, bio je zaštićen od odvođenja.

Svu korespondenciju koju sam primio u zarobljeništvu uspio sam da sačuvam do danas. Neka pisma su bila cenzurisana, ali ipak uspeo sam da saznam kako žive i kuda se kreću u emigraciji, a to je bilo vrlo važno.